

Dansaren

En filmhandledning
utgiven av Film & Publik, Svenska Filminstitutet
Text: Peter Bohlin & Klas Viklund

Åldersrekommendation: Högstadiet/Gymnasiet

Den här handledningen vänder sig till dig som ska se och diskutera den svenska dokumentärfilmen "Dansaren" tillsammans med en grupp elever på högstadie- eller gymnasienivå. Filmen följer en ung dansös under utbildningen och låter oss möta henne vid repetitioner och föreställningar. Filmen väcker ett intresse för dansen som konst och uttryck samtidigt som den inspirerar publiken att ta vara på och reflektera över sina egna drömmar och ambitioner.

Filmens handling

"Dansaren" är en dokumentärfilm som skildrar den unga baletteleven Katja Björner och hennes väg till professionell dansare. Inspelningen påbörjades den 26 september 1987 då Katja var 13 år och elev på Operan i Stockholm. Inspelningen avslutades den 26 januari 1992 då Katja var 18 år och inledde sin professionella karriär vid Het Nationale Ballet i Amsterdam.

Filmen följer Katja när hon tar klasser för dansvärldens stora instruktörer och samtalar med hovdansare – Prima Ballerina Assoluta Anneli Alhanko och skådespelaren Erland Josephson. Bland de pedagoger, dansare och koreografer som medverkar i filmen syns Natalia Makarova, Valentina Savina, Michael Messerer, Aleksander Khmelnski och Robert Cohan. Vid ett par tillfällen återvänder filmen till några hantverkare i skoaffären Freed of London, där Katja Björners balettskor tillverkas och provas ut.

Filmen har formen av ett collage där bilder, musik och röster överlappar varandra. Ständigt växlar filmen mellan olika tidsplan och sammanhang, mellan situationer där dansarna repeterar och bilder ur olika föreställningar där dansarna är klädda i kostym och uppträder på scen.

Katja Björner berättar själv om sin relation till Anneli Alhanko, som hon länge beundrat. Erland Josephson intar rollen som nyfiken besökare i operahuset. Han ställer frågor till Katja och filosoferar över skillnaden mellan dans och skådespeleri.

Filmen avslutas med en serie svartvita stillbilder som föreställer några av 1900-talets främsta dansare och koreografer: Anna Pavlova, Pina Bausch, Antony Tudor, Martha Graham, Natalia Makarova, Michael Baryshnikov, Rudolf Nureyev, Maya Plitsetska, Galina Ulanova och Vaslav Nijinsky.

I denna sekvens återfinns också Katja Björner.

Efter filmen

Inled gärna ett samtal efter visningen av "Dansaren" med att fånga upp elevernas spontana reaktioner på filmen.

* Vad var det i filmen som fascinerade? Fanns det detaljer i filmen som var svåra att förstå? Är "Dansaren" enbart en film om dans? Fundera över i vilken utsträckning filmen också aktualiserar mer allmänna frågor som hängivenhet inför ett intresse, drömmen om att få stå i rampljuset, relationen till idoler och lärare?

Dansaren – en dokumentärfilm

Filmen "Dansaren" är en dokumentärfilm där filmaren följt en verklig person och med kameran dokumenterat olika situationer i den personens liv. En vanlig uppfattning är att dokumentärfilmen skulle vara mer "sann" än annan film därför att den utgår från verkliga personer och situationer, medan den s.k. spelfilmen är tillrättalagd och dramatiserad med hjälp av skådespelare. I själva verket har också dokumentärfilmaren valt ut, satt samman och i många fall rekonstruerat händelser och situationer för att "skapa" den verklighet som han eller hon vill visa.

* I dokumentärfilmen om den unga dansaren Katja Björner väljer filmaren endast att presentera vissa delar av Katjas liv. Vi möter henne framför allt i repetitionslokalen och på scenen. Hon är ständigt i arbete. Vilka delar av Katjas vardag tror ni filmskaparen avstått från att visa? Diskutera vad detta fått för konsekvenser för filmen som helhet och vår uppfattning om Katja.

* En traditionell film brukar ofta innehålla någon typ av konflikt, t.ex. mellan en hjälte och en skurk. Men konflikten kan också finnas inom en människa, t.ex. hos en mycket ambitiös person som ägnar all sin tid och energi åt sitt yrke – och därför tvingas försaka delar av sitt privatliv som t.ex. familj och vänner. Anar ni en sådan konflikt hos Katja? Vad tror ni hon får försaka? Vad är det hon vinner istället?

* Diskutera vad det är som driver Katja. Jämför med er själva: Har ni själva drömmar eller ambitioner som ni skulle kunna offra allt för? Fundera över hur samhället och skolan tar till vara all den energi och livslust som finns hos många unga människor. Vad skulle behöva förbättras – i skolan och i samhället i stort?

Filmen tar oss nära dansaren

Dansen är en flyktig konst. När dansaren utfört sina rörelser återstår inget annat än publikens minne av föreställningen. I filmen "Dansaren" har filmskaparen med kameran registrerat en dansares arbete, både i repetitions-lokalen och på scenen. Filmen utnyttjar mediets möjligheter att låta oss komma nära dansaren. Vi får se koncentrerade ansikten, kroppsdelar som tänjs och böjs. Filmens foto återger närbilder och detaljer som publiken vid traditionella föreställningar aldrig har möjlighet att ta del av.

Filmen "Dansaren" utnyttjar således filmmediets kvaliteter för att lyfta fram särskilda detaljer i danskonsten. Olika fragment av dansarnas rörelser har ställts samman därför att bilderna tillsammans formar ett vackert mönster, inte därför att de exakt återger en serie kombinationer som det är möjligt för dansaren att utföra. I filmens början får vi t.ex. se ett montage där Katja Björner och Anneli Alhanko lyfter sina armar och ovanför sina huvuden. I filmen har samma rörelse klippts samman upprepade gånger som ett sätt att hålla kvar en rörelse som annars skulle varit försvunnen.

Vid ett par tillfällen får vi se hur dansarna repeterar, varefter filmaren klipper in bilder av samma danssekvens så som den utförs när dansarna är klädda i kostym och uppträder inför publik. Ett genomgående grepp i filmen är att samma musikstycke beledsagar långa montage av vackra dansrörelser. Bilderna är hämtade ur en mängd olika baletter. Ursprungligen har dansarnas rörelser koreograferats och utförts till en helt annan musik än den som filmaren valt för att skapa kontinuitet mellan bilderna.

Många dansavsnitt i "Dansaren" är på detta sätt både orealistiska och ologiskt sammanställda. Ändå finns ett sammanhang i form av rörelser och musik. Det finns en inneboende poetisk spänning i bilderna. Filmen utger sig inte för att vara en reportagefilm som berättar om Katjas liv. Den gör heller inte anspråk på att vara en danshistorisk föreläsning. Filmen vill fånga något av dansens själ; magin som uppstår på scenen i det förtrollade sken som strålkastarna skapar. I viss mån kan man säga att filmen ger en romantiserad och mytisk bild av dansaren som konstnär och operahuset som arbetsplats.

Samtidigt är filmen i andra avseenden en realistisk film eftersom den ger en förhållandevis korrekt bild av dansarens vardag. Filmen visar att dansarens arbetsdag inte främst består i att stå på scen, utan till största del handlar om att repetera och hålla kroppen i form. Samtalen mellan Katja, Erland Josephson och Anneli Alhanko är ett vardagligt småprat om arbete och framtidsdrömmar, som på vilken arbetsplats som helst.

* Diskutera om den bild som filmen ger av yrkesdansaren. Vilka uttrycksmedel har filmskaparen använt? Vad tillför filmen vår upplevelse av dansen som konst och dansaren som artist?

Dansen – ett språk utan ord

Många gånger kan man se på en människas kroppshållning om personen är ledsen eller glad, öppen eller avvisande. Kroppen har sitt eget språk. I dansdramat använder dansarna sina kroppar för att under starkt organiserade former berätta en historia till musik. Dansen är ett språk utan ord.

I äldre tider var dansen ofta kopplad till olika riter där människorna försökte beveka naturkrafterna. Man dansade för att framkalla regn eller för att bereda plats för sommaren. Spår av denna förhistoriska dans finns kvar än i dag, t.ex. när vi dansar kring midsommarstången. Samtidigt har dansen en stark social funktion. Vi dansar ofta när vi samlas och har fest. Genom dansen kan vi uppvakta och bekanta oss med nya människor.

Från 1400-talets italienska småstater finns dansböcker bevarade, där det i detalj regleras hur man skulle dansa, med vilka steg, i vilka kombinationer och till vilken musik. I hovkretsarna blev dansen ett viktigt sätt att visa upp sin sociala status genom att man i dansen kunde visa prov på god uppfostran och fysisk duglighet. På liknande sätt blev hovbaletten, från slutet av 1500-talet och framåt, ett sätt för härskaren att visa upp rikedom, fantasi och mäktighet. Kulturen blev ett medel i politiken.

* I vilka sociala sammanhang brukar ni dansa? Vilka ritualer och regler är förknippade med de dansstilar som ni brukar utöva?

* Vilken roll har dansdramat i vårt samhälle? Jämför med andra konst-närliga uttrycksformer som teater, film, TV eller rockkonserter. Diskutera konstformernas tillgänglighet och status.

* Diskutera på vilket sätt följande element blir betydelsebärande i en dramatisk framställning: det talade ordet, kroppen, musiken, scenografi, kostym och ljussättning. På vilket sätt skiljer sig dansarens och skådespelarens arbete? Vilka likheter finns?

Den klassiska baletten

Den klassiska baletten är ett stiliserat kroppsspråk med bestämda regler, vars grunder fastlades i Frankrike på 1600-talet. I Frankrike grundade Ludvig XIV den första dansakademien år 1661. Kungen var själv en framstående dansör; i en av sina favoritroller föreställde han Solen. Konung Sol blev också ett tillnamn för Ludvig XIV, under vars långa regeringstid Frankrike blomstrade. I slutet på 1600-talet fastlades i denna akademi de fem fotpositioner, som än i dag är utgångspunkterna för den klassiska baletten. Utvecklingen av detta rörelsesystem fortsätter än idag.

En epokgörande nyhet ägde rum på 1830-talet, då täspetsdansen introducerades. Till en början användes täspetsdansen för att karaktärisera flickor som föreställde överjordiska varselser som älvor och féer. I filmen "Dansaren" tränar Katja på ett solo från baletten "Giselle", där hon föreställer en vilie, en ande efter en jungfru som dött i kärleks sorg och som jagar

ensamma män i skogarna om nätterna och tvingar dem att dansa ihjäl sig.

Täspetstekniken gjorde att dansöserna såg ut att dansa utan att nudda golvet. Dansöserna kläddes enbart i vitt, med halvt genomskinliga kjolar av tyll, s.k. tutuer. Dessa "vita scener" blev omåttligt populära och stående inslag i många baletter. En berömd sådan scen finns i baletten "Svansjön", som vi får se utdrag ur i filmen "Dansaren". Den kvinnliga huvudrollen i "Svansjön", Odette, är en flicka som förvandlats till svan av en trollkarl.

Den klassiska balettens teknik har idag drivits till nivåer fullt jämförbara med elitidrottarens. Kroppen måste vara både böjlig, smidig och stark. Rör-ligheten i höfterna måste vara sådan att benen kan vridas ut i nittio graders vinkel, benen måste kunna föras med styrka och kontroll rakt ut åt sidorna. De fysiska krav som ställs på dansaren är oerhörda. Träningen måste ofta börja vid unga år, framför allt för flickorna som dessutom måste träna fötterna i täspetsdansen.

* Diskutera fotpositionens betydelse för kroppshållningen. Prova att gå med fötterna utåtvridna. Hur påverkas övriga delar av kroppen? Försök att tolka kroppsspråket. Tänk på Charlie Chaplins klassiska luffargestalt. Hur använde Chaplin benens utåtvridning för att karaktärisera sin figur?

Dansens ideal

I den klassiska baletten kan man likna bålen vid en låda i vars hörn armar och ben rör sig fritt, men hela tiden metodiskt, ty precis som fötterna har armar och ben sina givna positioner. Uttrycket "port de bras" (den klassiska balettens språk är genomgående franska) förekommer ett par gånger i filmen och avser armarnas rörelsesystem i förening med rörelser av över-kroppen. Erland Josephson säger vid ett tillfälle om en av scenerna i "Svan-sjön": "Jag har aldrig sett ett par armar berätta så mycket."

Den klassiska balettens metodik är till den grad utarbetad, att en dansare i varje moment rör sig enligt en given rörelsegrammatik. Detta ger den klassiska baletten dess fantastiska känsla av logik. Ett viktigt ideal är lätthet; den som t.ex. dansar rollen som älva måste se till hälften flygande ut. Dessa egenskaper tillsammans, rörlighet i lederna, rörelselogik och illusionen av lätthet är både grunder och ideal i den klassiska baletten.

Höjdpunkterna i den klassiska baletten är solon och duetter. De flesta solopartier brukar innehålla en sekvens i långsamt tempo, kallad "adagio", som i musiken. Då står ballerinan på ett ben och hennes armar hålls något rundade (en manlig pedagog i filmen visar Katja hur rundningen kan varieras) samtidigt som dansarens ben övergår från en vacker, kontrastrik formation till en annan – som en levande skulptur. Som omväxling till dessa långsamma scener fungerar antingen snabba små hoppsekvenser där fötterna fladdrar som fjärilsvingar eller kombinationer av stora hopp, där ballerinan i vackra positioner svävar genom luften.

Det moderna dansdramat

Vid sekelskiftet utbröt på flera håll ett uppror mot den franska baletten som man ansåg fastnat i schabloner. I Amerika skapades den s.k. fridansen, som ville befria dansen från balettens täspetsteknik och från dess positionssystem för att därigenom kunna utvidga dansens vokabulär. I Ryssland utvecklades en balettstil som ville vitalisera dansen inom ramen för de givna reglerna.

Så småningom har de olika riktningarna inom scendansen förenats i det moderna dansdramat, som t.ex. i Birgit Cullbergs "Fröken Julie", från 1950. I filmen skymtar utdrag ur detta verk, där rollen som Julie görs av Anneli Alhanko. I dansdramat "Fröken Julie" har koreografen använt täspetsdansen för att karaktärisera Julie, både hennes överklassbakgrund och hennes inre spänningar. Eftersom alla andra dansar i mjuka skor blir kontrasten mycket påtaglig.

Skorna, spegeln, pedagogen

Skorna är dansarens främsta hjälpredskap. På 1830-talet var dansarens sko föga mer än en toffel. Idag är tåskomakaren en högt kvalificerad specialist som i detalj anpassar sin sko efter dansarens fot. Ett intressant avsnitt i filmen "Dansaren" visar ett besök i den anrika skoaffären Freed of London, där en dam i detalj analyserar Katja Björners fot för att visa exakt hur hennes tåsko ska vara beskaffad för att vara till maximal nytta. En nyinköpt sko är inte färdig att användas. Den måste anpassas till scenbruk, bl.a. genom att dansaren virkar små hättor som fästs framme på skons tå, bland annat för att skydda mot utnötning.

Spegeln är ett annat viktigt arbetsredskap för dansaren. Med spegelns hjälp kan dansaren se och korrigera sina egna rörelser. Men dansaren behöver framför allt hjälp av en pedagog. En uppskattad pedagog som medverkar i filmen "Dansaren" är ryskan Valentina Savina. En erfaren pedagog är det yttre öga som genast ser om dansaren behöver hjälp med det tekniska utförandet av en rörelse, en svar kombination, en frasering eller tolkning i ett parti. Pedagogen delar med sig av sin erfarenhet och hjälper dansaren att hitta sin personlighet i dansen.

En pedagog som Valentina Savina förmedlar balettkonstens levande minne till nya generationer. Filmens avslutande sekvens med stillbilder av 1900-talets kända dansare och koreografer blir också en hyllning till dem som inspirerat och visat vägen för de dansare som är verksamma idag.

* Katja Björner talar i filmen om sin relation till pedagogen Valentina Savina: "Savina säger ärligt och sen hjälper hon." "Hon sa igår att hon inte tyckte om hur jag dansade i torsdags. Jag tycker det är så skönt, för jag tycker inte heller om hur jag dansade i torsdags. Jag blir galen på alla dem som kommer och säger 'Du är så vacker på scenen ändå!'" Hur vill Katja att hennes lärare ska vara? Hur kommunicerar Katja med sina utländska lärare? Hur tycker ni att en god relation mellan lärare och elev ska se ut?

* Vilken betydelse har Anneli Alhanko haft i Katja Björners liv? Diskutera den roll som idoler och förebilder spelar i era egna liv. Har det hänt att kända idrottsstjärnor lockat er att börja sporta? Vilken betydelse har täv-lingsmomenten? Vilken betydelse har berömmelsen?

Produktionsuppgifter

Regi – Donya Feuer
Produktion – Svenska Filminstitutet,
Sveriges Television TV2, Feuer Productions, Sverige 1994
Producent – Lisbet Gabrielsson
Manus – Donya Feuer
Foto – Gunnar Källström
Kompletterande foto: Per Källberg, Lisa Hagstrand,
Lasse Björne, Michael Rosengren
Ljudläggning – Lasse Summanen
Mixning – Owe Svensson
Klippning – Kerstin Eriksson

Musik

Pjotr Tjajkovskij – Swan Lake Op 20, Serenade for Strings
Op 48,
Souvenir de Florence Op 70, String Quartet No. 1 in D Op
11
Igor Stravinsky – The Firebird, Petrushka, Five Easy Pieces
Sergej Prokofjev – Romeo och Juliet, Violin Concerto No. 2
G minor Op 63
Old Russian Chants – Kontaktion Romanus Melodus VI c,
Sticheron for the presentation of the Virgin Mary XV c

Medverkande

Katja Björner
Anneli Alhanko
Erland Josephson
Robert Cohan
Rudi van Dantzig
Natalia Makarova
Valentina Savina
Michael Messerer
Aleksander Khmel'nitski

Tekniska uppgifter

Speltid – 100 minuter
Längd – 2.744 meter (35 mm)
Format – Vidfilm (1:1,66)
Ljudsystem – Dolby Stereo
Censur – Barntillåten
Svensk premiär – 9 september 1994

Distribution

Svensk Filmindustri
127 83 Stockholm
Telefon 08-680 35 00
Telefax 08-661 18 20

Filmhandledningar ges ut av Svenska Filminstitutet, Film & Publik, Box 27 126, 102 52 Stockholm.
De publiceras i tidskriften Zoom. Filmhandledningar kan beställas mot porto- och exp.avgift.
Till vissa filmhandledningar finns en studiekassett med utdrag ur filmen (150 kr inkl moms + porto).

www.sfi.se/skolbio